

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

MARCO DARMON

της 23ης Νοεμβρίου 1989 *

*Κύριε πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,*

1. Το προδικαστικό ερώτημα το οποίο υπέβαλε το γαλλικό *cour de cassation*, ζητώντας τον καθορισμό των ορίων της νομολογίας του Δικαστηρίου επί ζητημάτων διεθνούς δικαιοδοσίας, οδηγεί το Δικαστήριο στη διευκρίνιση του περιεχομένου της αποφάσεώς του *Mines de potasse d'Alsace*¹, σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 5, σημείο 3, της Συμβάσεως των Βρυξελλών² (στο εξής: η Σύμβαση), για την οποία σχεδόν ομόφωνα έχει υπογραμμίσει η θεωρία ότι αποτελεί απόφαση αρχής³.

2. Νομίζω ότι δεν χρειάζεται να εκθέσω διά μακρών τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης. Δύο γαλλικές εταιρίες, η Scoper και η Tracoba, στα δικαιώματα των οποίων έχουν υποκατασταθεί οι εταιρίες Dumez France και Oth Infrastructure, συνέστησαν θυγατρικές στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας για την ανέγερση ενός κτιρίου. Τον Ιούνιο του 1973 οι γερμανικές τράπεζες που επρόκειτο να χορηγήσουν τις πιστώσεις στο γερμανό εργολάβο (οι Hessische Landesbank, Gebrüder Röchling Bank και Lübecker Hypothekenbank) αποφάσισαν να καταγγείλουν τις συμβάσεις περί χορηγήσεως των πιστώσεων. Ο εργολάβος κηρύχθηκε σε πτώχευση, όπως και οι δύο γερμανικές

θυγατρικές των εταιριών Scoper και Tracoba. Οι δύο γαλλικές εταιρίες ενήγγαγαν τις γερμανικές τράπεζες με βάση την ευθύνη εξ αδικπραξίας ενώπιον του *tribunal de commerce* του Παρισιού. Οι εναγόμενες, οι οποίες θεωρούσαν ότι η ζημία την οποία υπέστησαν οι εταιρίες Scoper και Tracoba επήλθε στη Γερμανία και όχι στο Παρίσι, όπου εδρεύουν, προέβαλαν ένσταση αναρμοδιότητας. Η ένσταση έγινε δεκτή από το *tribunal de commerce* με απόφαση της 14ης Μαΐου 1985, την οποία επιβεβαίωσε το *cour d'appel* του Παρισιού στις 13 Δεκεμβρίου 1985. Οι εταιρίες Dumez και Tracoba άσκησαν αναίρεση, υποστηρίζοντας ότι η ζημία τους επήλθε στο Παρίσι, στον τόπο όπου έχουν την έδρα τους και στον οποίο διαπίστωσαν τις οικονομικές απώλειες που υπέστησαν λόγω της πτωχεύσεως των θυγατρικών τους.

3. Τότε το *cour de cassation* υπέβαλε στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα, με το οποίο ερωτάται στην ουσία εάν τα έμμεσα θύματα της ζημίας μπορούν να επικαλεστούν την απόφαση *Mines de potasse d'Alsace*, όπου κρίθηκε ότι ο ενάγων που ασκεί αγωγή με βάση την ευθύνη εξ αδικπραξίας έχει δικαίωμα επιλογής μεταξύ του δικαστηρίου του τόπου του ζημιογόνου γεγονότος και του τόπου όπου επήλθε η ζημία, πράγμα το οποίο θα επέτρεπε στα θύματα αυτά, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, κατά το παραπάνω δικαστήριο, να προσφύγουν ενώπιον του δικαστηρίου της κατοικίας τους.

4. Το ερώτημα αυτό έχει, κατά τη γνώμη μου, δύο πλευρές. Πράγματι, δεν νομίζω ότι η εφαρμογή στις έμμεσες ζημίες της λύσεως που συνάγεται από την προαναφερθείσα απόφαση του Δικαστηρίου οδηγεί αναγκαστικά στην αναγνώριση στα θύματα των ζημιών αυτών της δυνατότητας να προσφύγουν ενώπιον του

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — Απόφαση της 30ης Νοεμβρίου 1976 (21/76, Rec. 1976, σ. 1735).

2 — Σύμβαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις.

3 — Βλέπε εντούτοις την άποψη του J. D. González Campos (8η ημερίδα των καθηγητών διεθνούς δικαίου και διεθνών υποθέσεων, Βαρκελώνη, Ιούλιος 1984), κατά τον οποίο η απόφαση αυτή αποτελεί απλώς μια « *sentencia puente* », την οποία μπορούν να ακολουθήσουν αποφάσεις που θα δίδονται από τη νομολογία, στον οποίο παραπέμπει ο Desantes Real στο έργο του « *La competencia judicial en la Comunidad europea* », 1986, σ. 295.

δικαστηρίου της κατοικίας τους. Με άλλα λόγια, πρέπει άραγε να θεωρηθεί ότι ο τόπος όπου επέρχεται η ζημία σε βάρος του εμμέσως ζημιωθέντος είναι ο τόπος της κατοικίας του; Προς απάντηση του ερωτήματος αυτού, αφού εξετάσω, αν η λύση που συνάγεται από την απόφαση *Mines de potasse d'Alsace* πρέπει ή όχι να ισχύσει και στην περίπτωση έμμεσης ζημίας, θα αναλύσω το διάφορο ζήτημα του καθορισμού του τόπου όπου επέρχεται η ζημία του εμμέσως ζημιωθέντος.

5. Όσον αφορά την πρώτη πλευρά του ζητήματος αυτού, τονίζω εξ αρχής ότι, κατά την άποψή μου, από κανένα στοιχείο της αποφάσεως αυτής δεν μπορεί να συναχθεί ότι αποκλείεται η εφαρμογή έναντι των εμμέσως ζημιωθέντων της λύσεως που έγινε δεκτή σ' αυτή την απόφαση. Αντιθέτως, το Δικαστήριο έκρινε ότι:

« Ο καθορισμός ενός δικαστηρίου ως αποκλειστικώς αρμοδίου δεν είναι επιθυμητός, καθόσον μάλιστα με την ευρεία διατύπωσή του το άρθρο 5, σημείο 3, καλύπτει μεγάλη ποικιλία ειδών ευθύνης »⁴.

6. Εξάλλου, η επιστήμη σχημάτισε τη γνώμη ότι η απόφαση αυτή τυγχάνει γενικής εφαρμογής.

7. Στη Γαλλία ο Droz υπογραμμίζει στα σχόλιά του ότι η παροχή στον ενάγοντα της δυνατότητας επιλογής μεταξύ συναρμοδίων δικαστηρίων δημιουργεί τον κίνδυνο πολλαπλασιασμού των δικαστηρίων που έχουν διεθνή δικαιοδοσία προς εκδίκαση υποθέσεων τροχαίων ατυχημάτων, όπου δεν είναι σπάνια η ύπαρξη « δευτερευόντων » θυμάτων⁵. Την ίδια γνώμη έχει και ο Bourel, ο οποίος όμως θεωρεί ότι το πρόβλημα που σημειώνει ο Droz μπορεί να λυθεί με βάση τις διατάξεις περί συναφείας τις οποίες προβλέπει η ίδια η Σύμβαση⁶. Ο Huet συμμερίζεται αυτή την τελευταία άποψη επικρίνοντας τη μη θέσπιση,

στο σύστημα της Συμβάσεως μιας γενικής δωσιδικίας με βάση τη συνάφεια⁷.

8. Οι σχολιαστές στο Ηνωμένο Βασίλειο έχουν επίσης θεωρήσει ότι η απόφαση του Δικαστηρίου πρέπει να έχει γενική εφαρμογή⁸. Εντούτοις, δεν διέφυγε της προσοχής μερικών ότι η λύση που δέχτηκε το Δικαστήριο δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της θεσπίσεως ειδικών κανόνων για ορισμένα αδικήματα, για παράδειγμα όταν πρόκειται για δυσφήμιση διά του τύπου⁹. Υπογραμμίστηκε επίσης η δυσχέρεια ως προς τον καθορισμό του τόπου της ζημίας όταν πρόκειται απλώς για οικονομικές απώλειες¹⁰.

9. Και στην Πορτογαλία¹¹ και στην Ισπανία¹² οι σχολιαστές της αποφάσεως του Δικαστηρίου δέχονται επίσης ότι η απόφαση έχει γενική εφαρμογή. Σημειώνω εντούτοις ότι,

7 — *Journal du droit international*, 1977, σ. 728. Ο συγγραφέας αυτός θεωρεί, σε επισκόπηση της νομολογίας του Δικαστηρίου, μαζί με τον J. M. Bischoff, ότι « μία από τις κύριες κατευθυντήριες γραμμές της νομολογίας του Δικαστηρίου κατά την ερμηνεία της Συμβάσεως είναι η προσπάθεια να αποφεύγεται η διαίρεση σε επί μέρους τμήματα των προβλημάτων των οποίων επιλαμβάνεται (και η κατάκτηση της διεθνούς δικαιοδοσίας που θα μπορούσε να προκύψει από αυτήν)· αντίθετα, το Δικαστήριο έχει την τάση να προτιμά μια σχετικά ενιαία ρύθμιση, συνάπτοντας τα επικουρικά στοιχεία στα κύρια, την πράξη ή το αποτέλεσμα στο αίτιο » (« Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés Européennes », *Journal du droit international*, 1982, σ. 463).

8 — T. Harvey: « The place of commission of a tort », *European Law Review*, τόμος 2/1977, n° 2, σ. 143. J. K. Bentil: « Delictual liability within the EEC », *The Scots Law Times*, 1978, n° 2, σ. 13. P. M. North και J. J. Fawcett: « Jurisdiction under the Brussels Convention », στο Cheshire and North: *Private International Law*, 1987, σ. 301. D. Lasok και P. A. Stone: *Conflict of Laws in the European Community*, 1987, σ. 232.

9 — Οι D. Lasok και P. A. Stone στο *Conflict of Laws in the European Community*, όπ.π., αναφέρουν: « ... it is thought that the *Bier* decision does not preclude the eventual adoption of specific rules for particular torts' e. g. a rule that for the purposes of defamation by a single publication, the relevant place is that of the publication to the third person. »

10 — Οι D. Lasok και P. A. Stone, όπ.π., θεωρούν ότι « ... in the case of purely financial loss, determination of the place of injury is likely to present particular difficulties ».

11 — M. I. Jallés: « O afloramento da supranacionalidade num caso de poluição transfronteiras », *Revista de direito e economia*, Ano II/1976, n° 2, σ. 409· Βλέπε, κυρίως, σ. 428 και επόμενες.

12 — M. Desantes Real: *La competencia judicial en la Comunidad europea*, σσ. 310 και 311.

4 — Προαναφερθείσα απόφαση 21/76, σκέψη 18.

5 — Dalloz Sirey, 1977, B 54, σ. 613.

6 — *Revue critique de droit international privé*, 1977, « Jurisprudence », σ. 563.

κατά την άποψη ορισμένων συγγραφέων, όπως ο Desantes Real και η Jallès, η λύση που γίνεται δεκτή με την απόφαση του Δικαστηρίου συνδέεται κυρίως με το συγκεκριμένο πρόβλημα της επιλογής των κριτηρίων τα οποία πρέπει να λαμβάνονται ως βάση για τον προσδιορισμό του «ζημιογόνου γεγονότος» στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος και ειδικότερα όσον αφορά την καταπολέμηση της πέραν των συνόρων ρυπάνωσης των ποταμών. Πράγματι, οι εν λόγω συγγραφείς θεωρούν ότι η απόφαση Mines de potasse d'Alsace δεν μπορεί να διαχωρισθεί από τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως στην οποία εκδόθηκε¹³.

10. Με την επιφύλαξη αυτής της τελευταίας παρατήρησεως, δεν υφίσταται καμία αμφιβολία στην επιστήμη ότι η απόφαση Mines de potasse d'Alsace πρέπει να ακολουθείται χωρίς καμία εξαίρεση στις αγωγές προς αποζημίωση για έμμεση βλάβη, έστω και αν η εφαρμογή αυτή δίνει λαβή στην επιστήμη μερικές φορές για να υπογραμμίζει τις δυσάρεστες συνέπειες που προκύπτουν από αυτήν.

11. Η άποψή μου είναι ότι μια τέτοια εξαίρεση θα είχε απρόβλεπτες συνέπειες σε έναν τομέα με τόση ποικιλία και τόσο περίπλοκο όπως η ευθύνη εξ αδικοπραξίας — καθώς η μία εξαίρεση φέρνει την άλλη — οι οποίες θα μπορούσαν να θέξουν την απλότητα και τη συνοχή της λύσεως που έγινε δεκτή στην απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 1976.

12. Υπενθυμίζω ότι, στην απόφαση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι:

« και ο τόπος του ζημιογόνου γεγονότος, και ο τόπος όπου επήλθε η ζημία μπορούν να αποτε-

λέσουν, αναλόγως της περιπτώσεως, σημαντικό σημείο αναφοράς για τον καθορισμό της δικαιοδοσίας »¹⁴.

13. Η παρατήρηση αυτή, που βασίζεται στο στενό σύνδεσμο μεταξύ των στοιχείων τα οποία συνθέτουν κάθε ευθύνη, νομίζω ότι ισχύει επίσης και όσον αφορά τις έμμεσες ζημιές.

14. Επομένως, αν και θεωρώ ότι είναι επιθυμητό να έχει γενική ισχύ η λύση που έγινε δεκτή στην απόφαση του Δικαστηρίου, εντούτοις πρέπει να εξετάσω εάν η δυνατότητα που παρέχεται στον εμμέσως ζημιωθέντα να προσφύγει ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου επήλθε η ζημία¹⁵ έχει κατ' ανάγκη ως αποτέλεσμα το ότι του επιτρέπει να ασκήσει την αγωγή του ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου της κατοικίας του. Το ουσιαδές, κατά τη γνώμη μου ζήτημα είναι, δηλαδή, σε ποιο *τόπο* θεωρείται ότι επέρχεται η ζημία αυτή.

14 — Προαναφερθείσα απόφαση 21/76, σκέψη 15.

15 — Πρέπει να σημειωθεί ότι το γαλλικό *cour de cassation*, κρίνοντας με βάση το εσωτερικό δίκαιο, δέχτηκε σε απόφαση της 11ης Ιανουαρίου 1984 (JCP 1984, IV, 85), ότι το έμμεσο θύμα υπέστη τη ζημία στον ίδιο τον τόπο του ζημιογόνου γεγονότος. Έτσι, εάν με τον τρόπο αυτό αποκλείστηκε ασφαλώς το «*forum actoris*», η απόφαση αυτή θα μπορούσε να αποκλείσει την ύπαρξη δυνατότητας επιλογής ανάλογης προς εκείνης περί της οποίας πρόκειται στην απόφαση Mines de potasse d'Alsace. Βλέπε, για τη συνολική εξέταση του ζητήματος, G. Legier: *La compétence du tribunal du lieu où le dommage est subi*, Dalloz Sirey, 1979, «*Chronique*», σ. 161. Βλέπε, επίσης, J. Normand: «*Jurisprudence française en matière de droit judiciaire privé*», *Revue trimestrielle de droit civil*, 1984, σ. 360, ο οποίος γράφει ότι: «*Στην πραγματικότητα, η λύση του δευτέρου πολιτικού τμήματος επιβάλλεται διά της εις άτοπον απαγωγής, ενόψει των ελάχιστων δικαίων αποτελεσμάτων στα οποία θα κατέληγε μια υπερβολικά θεωρητική ανάλυση. Πράγματι, στον τομέα αυτό πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός της υπάρξεως ζημιών που δεν εμφανίζονται πάντοτε στον ίδιο τόπο, καθώς και η περίπτωση υπάρξεως πολλών ζημιωθέντων, πράγμα το οποίο αποτελεί έναν επιπρόσθετο παράγοντα κατακερματισμού των σχετικών υποθέσεων. Η υλική ζημία (απώλεια εισόδων) γεννάται στον τόπο αποβιώσεως του ατόμου, ενώ η ηθική βλάβη στον τόπο όπου οι οικείοι του αποβιώσαντος πληροφορούνται το γεγονός αυτό. Όμως και οι δύο εξαρτώνται από τις περιστάσεις. Ο θάνατος δεν είναι πάντοτε ακαριαίος. Επέρχεται κατά τη μετακίνηση, στο νοσοκομείο, στην κατοικία... Οι οικείοι δεν είναι κατ' ανάγκη παρόντες στον ίδιο τόπο. Λαμβάνουν γνώση των γεγονότων στον τόπο που τυχαίνει να βρίσκεται ο καθένας, ο οποίος εξαρτάται από τυχόν παράγοντες, όπως ο τρόπος διαβιώσεως, οι επαγγελματικές μετακινήσεις ή τα ταξίδια αναψυχής. Η κατά τόπον αρμοδιότητα δεν μπορεί να βασίζεται σε τόσο ασταθή στοιχεία.»*

13 — «*A sentença em apreciação é significativa na medida em que está conexada com uma questão que começa a pôr-se com frequência nos nossos dias e relativamente à qual é escassa, senão mesmo nula a jurisprudência que podemos encontrar: referimo-nos à questão da responsabilidade civil por danos resultantes da poluição do meio ambiente quando essa poluição assume carácter internacional*», M. J. Jallès, *ό.π.*, σ. 428. «*Quizá, en fin, la utilización de la vía propuesta, aún por explorar, pudiera servirnos de punto de partida para reflexionar sobre el concreto problema planteado al Tribunal comunitario: qué criterios deben presidir la calificación del concepto hecho dañoso en el artículo 5.3, en lo que respecta a la protección general del medio ambiente y, en particular, a la lucha contre la polución fluvial internacional*», M. Desantes Real, *ό.π.*, σ. 305.

15. Θα εξετάσω καταρχάς τα στοιχεία που μάχονται κατά της απόψεως ότι ο αμέσως ζημιωθείς υφίσταται τη ζημία στον τόπο κατοικίας του.

16. Ο γενικός εισαγγελέας Warner είχε ήδη την ευκαιρία να εκφράσει σχετικά την άποψή του στις προτάσεις του στην υπόθεση Ruffer¹⁶. Αφού παρατήρησε ότι στην υπόθεση Mines de potasse d'Alsace δεν συνέπιπτε ο τόπος του ζημιογόνου γεγονότος και ο τόπος στον οποίο επήλθε η ζημία, πρόσθεσε:

« Ποτέ δεν προβλήθηκε ..., και ακόμη λιγότερο κρίθηκε από το Δικαστήριο, ότι ο τόπος επελεύσεως του ζημιογόνου γεγονότος μπορούσε να είναι ο τόπος, όπου η προσφεύγουσα εταιρία είχε την έδρα της, ή έστω ο τόπος όπου καθορίστηκε το ποσό της ζημίας που προκλήθηκε από τη δραστηριότητά της. »

Και συνεχίζει ο Warner:

« Το να κριθεί εδώ ότι ο τόπος όπου έχει την έδρα του το κράτος¹⁷ μπορεί να θεωρηθεί ως "τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός", θα ισοδυναμούσε με τον ισχυρισμό ότι, δυνάμει της Συμβάσεως, ο αιτών αποζημίωση μπορεί να επιλέξει αν θα ασκήσει την αγωγή του ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου της κατοικίας του, πράγμα που θα ήταν απολύτως ασυμβίβαστο προς την οικονομία των άρθρων 2 και επομένων της Συμβάσεως »¹⁸.

17. Για λόγους τους οποίους παρέλκει να εκθέσω εδώ, το Δικαστήριο δεν χρειάστηκε, στην απόφαση Ruffer, να λάβει θέση επί του προβλήματος αυτού.

16 — Απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1980 (814/79, Rec. 1980, σ. 3807).

17 — Ενάγων στη διαφορά της κύριας δίκης.

18 — Προαναφερθείσα υπόθεση 814/79, προτάσεις σ. 3836.

18. Σε σχόλιό τους αναφορικά με την απόφαση αυτή, οι Bischoff και Huet επιδοκίμασαν τη λύση που πρότεινε ο γενικός εισαγγελέας, σημειώνοντας ότι « είναι αντίθετο προς την ως τώρα ακολουθούμενη νομολογιακή πολιτική το να γίνεται διάκριση μεταξύ της άμεσης υλικής ζημίας, η οποία, εντοπιζόμενη στο σημείο όπου έλαβε χώρα το αίτιο που την προκάλεσε, αποτελεί, μαζί με αυτό, το αναφερόμενο στο άρθρο 5, σημείο 3, "ζημιογόνο γεγονός" και των μεταγενέστερων δαπανών ή της μεταγενέστερης απώλειας εσόδων που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν καθαντές μια νέα διεθνή δικαιοδοσία, διότι δεν θα συμβαίνουν στον ίδιο τόπο »¹⁹.

19. Ενώ το Δικαστήριο δεν χρειάστηκε να λάβει θέση ρητά επί του σημείου αυτού, αντίθετα, ύστερα από την απόφαση Mines de potasse d'Alsace, πολλά εθνικά δικαστήρια έχουν αποφανθεί σχετικά.

20. Έτσι το Gerechtshof του Hertogenbosch έκρινε, με απόφαση της 31ης Οκτωβρίου 1978²⁰, ότι τα ολλανδικά δικαστήρια δεν ήταν αρμόδια να εκδικάσουν αγωγή αποζημίωσης για ζημία την οποία υπέστη ολλανδική εταιρία λόγω της αρνήσεως μιας γερμανικής εταιρίας να συνάψει σύμβαση μαζί της, καθόσον το μόνο στοιχείο που συνέδεε την υπόθεση με τις Κάτω Χώρες ήταν η διαπίστωση των οικονομικών απωλειών οι οποίες προξενήθηκαν από την άρνηση προς σύναψη συμβάσεως. Το εθνικό δικαστήριο διέκρινε μεταξύ του ζημιογόνου γεγονότος, της ζημίας και της περιουσίας η οποία εθίγη οικονομικά εξαιτίας της ζημίας αυτής, για να διαπιστώσει, αφενός, ότι η απόφαση του Δικαστηρίου της 30ής Δεκεμβρίου 1976 δεν αφορούσε παρά μόνο τα

19 — « Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes », *Journal du droit international*, 1982, σσ. 463, 472.

20 — Mecoma BV/Stahlhandel GmbH, *Répertoire de jurisprudence de droit communautaire*, I-53-B7.

δύο πρώτα στοιχεία και, αφετέρου, ότι η ζημιωθείσα περιουσία μπορεί να βρίσκεται σε οποιοδήποτε σημείο της υψηλίου.

21. Το Oberlandesgericht του Hamm έλαβε την ίδια θέση με απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 1978. Η υπόθεση αφορούσε μία γερμανική εταιρία, στην οποία επέβαλε απαγόρευση αγοράς αυτοκινήτων μια βελγική εταιρία, με την αιτιολογία ότι είχε συμπεριφορά αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού, στο Βέλγιο. Η πρώτη εταιρία θεωρούσε ότι τα γερμανικά δικαστήρια ήταν αρμόδια προς εκδίκαση της αγωγής αποζημιώσεως για τη ζημία που υπέστη. Το Oberlandesgericht διαπίστωσε ότι η ενδεχόμενη παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού διαπράχθηκε στο Βέλγιο και ότι η παράλειψη εφοδιασμού της ενάγουσας, η οποία αποτελούσε την αιτία της ζημίας της, συνέβη επίσης στο κράτος αυτό. Το δικαστήριο αυτό έκρινε επομένως ότι δεν μπορούσε να συναχθεί από την απόφαση Mines de potasse d'Alsace η αρμοδιότητα ενός δικαστηρίου που δεν είχε κανένα συνδεδεκό στοιχείο με την πραγματοποίηση της αδικοπραξίας και το οποίο βρίσκεται σε άσχετο τόπο, όπου επέρχεται η οικονομική βλάβη²¹.

22. Ανάλογες είναι οι λύσεις τις οποίες έχουν δεχτεί τα ιταλικά δικαστήρια. Έτσι, σε μία απόφαση του tribunale της Ρώμης της 15ης Μαρτίου 1978²² κρίθηκε ότι τα ιταλικά δικαστήρια δεν ήταν αρμόδια να εκδικάσουν αγωγή αποζημιώσεως λόγω ευθύνης εξ αδικοπραξίας αναφορικά με μεταβίβαση μετοχών από μια εταιρία σε μία άλλη, μεταβίβαση η οποία θεωρείτο αντίθετη προς ορισμένες προγενέστερες συμβάσεις και είχε πραγματοποιηθεί σε βρετανικό έδαφος. Κατά το Tribunale, ο τόπος όπου επήλθε η ζημία είναι ο τόπος στον οποίο διαπράχθηκε η παράβαση του προστατευομένου δικαιώματος.

21 — *Répertoire de jurisprudence de droit communautaire*, I-53-B9.

22 — AGIP SpA/The British Petroleum Company Ltd (BP) και Oil Chemical and Transport Finance Corporation (OCT) SA, *Répertoire de jurisprudence de droit communautaire*, I-53-B6, *Rivista di diritto internazionale privato e processuale*, 1979, σ. 96.

23. Επίσης, με απόφαση της 28ης Σεπτεμβρίου 1979 το tribunale της Monza, αφού παρατήρησε ότι το Δικαστήριο έδωσε « σολομώντεια » λύση στο δίλημμα της επιλογής μεταξύ του τόπου του ζημιογόνου γεγονότος και του τόπου στον οποίο επήλθε η ζημία, δεν δέχτηκε να θεωρήσει ότι συνέπιπταν ο τόπος όπου επήλθε η ζημία και ο τόπος στον οποίο γίνεται αισθητή αυτή η ζημία. Η σχετική υπόθεση αφορούσε αγωγή μιας ιταλικής εταιρίας που θεωρούσε ότι ήταν θύμα της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς την οποία επέδειξαν ορισμένες γερμανικές εταιρίες στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και που είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των πωλήσεών της στο κράτος αυτό. Το tribunale της Monza δέχτηκε ότι « che il danno insorge lì dove si è realizzato quel fatto che si assume avere la caratteristica di esserne la causa, rimanendo del tutto ininfluenza il luogo, coincidente o diverso, ove tale danno ha causato la diminuzione patrimoniale subita dal soggetto »²³.

24. Νομίζω ότι πολύ ορθώς υπογράμμισε το tribunale της Monza τη διαφορά μεταξύ του τόπου όπου επέρχεται η ζημία και του τόπου όπου η ζημία αυτή γίνεται αισθητή. Πράγματι, νομίζω ότι η άποψη που δέχεται την αρμοδιότητα του δικαστηρίου του τόπου στον οποίο βρίσκεται η έδρα ενός νομικού προσώπου, θεωρώντας το ως το δικαστήριο του τόπου όπου επήλθε η ζημία, εφόσον πρόκειται για τον τόπο στον οποίο διαπιστώνονται οι ζημιές σε βάρος της περιουσίας, μαρτυρεί σύγχυση μεταξύ του τόπου *επελεύσεως* της ζημίας και του τόπου *όπου την υφίσταται ο ζημιούμενος*.

25. Εξάλλου μια παρόμοια διάκριση είχε προκαλέσει σφοδρή διαμάχη στη Γαλλία, που δια-

23 — Tribunale της Monza, 28 Σεπτεμβρίου 1979, Candy SpA/Schell και Stoecker Reinshagen GmbH, *Il foro padano*, 1979, I, σ. 225, σχόλιο του S. Magelli « Concorrenza sleale e competenza internazionale », ο οποίος σχολιάζει την απόφαση ως εξής: « L' evento dannoso infatti, allo scopo di stabilire la competenza giurisdizionale, consiste nelle perdite subite della concorrente nella sua attività (così per esempio nel diminuito giro di affari ma non può coincidere con il danno patrimoniale misurabile nei fondi della sede dell' impresa. »

φωτίζει το πρόβλημα του οποίου έχει επιληφθεί σήμερα το Δικαστήριο. Πράγματι, το άρθρο 46, τρίτη περίπτωση, του νέου γαλλικού κώδικα πολιτικής δικονομίας αναφερόταν αρχικά στο δικαστήριο « στην περιφέρεια του οποίου το θύμα υφίσταται τη ζημία » (« dans le ressort de laquelle le dommage est subi »). Ορισμένα δικαστήρια είχαν συναγάγει από το στοιχείο διαρκείας που περιλαμβάνει ο όρος « υφίσταται » (« est subi ») ότι το θύμα μιας σωματικής βλάβης υφίσταται τη βλάβη αυτή στην κατοικία του και ότι, επομένως, ήταν αρμόδιο το δικαστήριο της περιφέρειας της κατοικίας του θύματος²⁴. Εντούτοις άλλα δικαστήρια αποφάσισαν διαφορετικά²⁵.

26. Ένα διάταγμα της 12ης Μαΐου 1981 εξάλειψε κάθε δυνατότητα αμφιβολίας, τροποποιώντας το άρθρο 46, τρίτη περίπτωση, όπου αναφέρεται πλέον το δικαστήριο « της περιφέρειας του τόπου όπου ο ζημωθείς υπέστη τη ζημία » (« dans le ressort de laquelle le dommage a été subi »), έτσι ώστε αναμφίβολα η εν λόγω διάταξη να αναφέρεται σε μια χρονική στιγμή²⁶.

27. Διαπιστώνεται εξάλλου ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ζημιών με ιδιαίτερα λεπτές πτυχές, που καθιστούν δυσχερή την εκτίμησή τους για την εφαρμογή των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας, τα εθνικά δικαστήρια απέκλεισαν την άποψη ότι ο τόπος της ζημίας είναι ο τόπος

24 — Cour d'appel de Toulouse, 20 Δεκεμβρίου 1976, *Gazette du Palais*, 1977.2.607. Tribunal de grande instance της Rouen, 8 Δεκεμβρίου 1977, JCP 1978, II. 18861. Aix-en-Provence, 12 Ιανουαρίου 1979, Dalloz Sirey, 1980.70, σχόλιο του Y. Lobin. 5 Οκτωβρίου 1979, *Gazette du Palais*, 1979.2.633.

25 — Ιδίως, του Παρισιού, 9 Ιουνίου 1978, *Gazette du Palais*, 1978.2.347, σχόλιο του F. Dubois. Rouen, 28 Φεβρουαρίου 1978, *Gazette du Palais*, 1978.1.238. Βερσαλλιών, 6 Νοεμβρίου 1978, *Gazette du Palais*, 1979.1, sommaire σ. 547.

26 — Σε μια απόφαση εξάλλου της 27ης Ιανουαρίου 1982 (*Gazette du Palais*, 1982, « Jurisprudence », σ. 365), το γαλλικό cour de cassation, κρίνοντας με βάση την καλύτερη διατύπωση του άρθρου 46 του νέου κώδικα πολιτικής δικονομίας δέχτηκε ότι ο τόπος όπου ο ζημωθείς υφίσταται τη ζημία είναι εκείνος στον οποίο υπέστη τη σωματική βλάβη και όχι ο τόπος της κατοικίας του, στην οποία ενδεχομένως συνεχίζει να υποφέρει από τα τραύματά του. Έτσι, το γαλλικό δίκαιο αρνείται γενικά να αναγνωρίσει ότι ο ζημωθείς υφίσταται τη ζημία στην κατοικία του.

της κατοικίας του θύματος. Τούτο γίνεται δεκτό στις περιπτώσεις αγωγών αποζημίωσης λόγω δυσφημιστικού δημοσιεύματος²⁷.

28. Εξάλλου μερικές φορές τα δικαστήρια δεν δέχονται να λάβουν υπόψη τον τόπο όπου απλά και μόνο διαπιστώνεται η υλοποίηση της ζημίας²⁸.

29. Στο Ηνωμένο Βασίλειο φαίνεται ότι η επιστήμη δέχεται την ίδια λύση. Συναφώς ο Collins αναφέρει στο βιβλίο του *The Civil Jurisdiction and Judgments Act 1982*: « Even though in one sense a plaintiff may suffer economic loss at the place of its business, that is not sufficient to confer jurisdiction on that place, for otherwise the place of business of the plaintiff would almost automatically become another basis of jurisdiction »²⁹.

30. Ανάλογες είναι οι θέσεις της γερμανικής νομικής επιστήμης. Ο Kropholler υπογραμμίζει, στο βιβλίο του περί του ευρωπαϊκού

27 — Για παράδειγμα, το cour d'appel του Παρισιού έκρινε ότι τα γαλλικά δικαστήρια δεν ήταν αρμόδια « να αποφανθούν επί αιτήματος (ενός ατόμου) προς αποκατάσταση του συνόλου της ζημίας του, καθόσον ο τόπος της κατοικίας του, ο οποίος είναι το Παρίσι, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο τόπος όπου το άτομο αυτό υπέστη βλάβη λόγω της κυκλοφορίας στο εξωτερικό του επλημάχου περιοδικού » (Παρίσι, 19 Μαρτίου 1984, *Revue critique de droit international privé*, 1985, « Jurisprudence », σ. 141, σχόλιο H. Gaudemet-Tallon). Το Tribunal του Παρισιού έδωσε την ίδια λύση (29 Σεπτεμβρίου 1982 και 27 Απριλίου 1983, *Revue critique de droit international privé*, 1983, « Jurisprudence », σ. 670. 30 Ιουνίου 1984, idem, 1985, « Jurisprudence », σ. 141). H. Gaudemet-Tallon επικρίνει τη λύση αυτή σε δύο σχόλια τόσο επί των προαναφερθεισών αποφάσεων, όσο και στις αποφάσεις του Cour d'appel, και τάσσεται υπέρ της απόψεως ότι το θύμα υφίσταται τη βλάβη σε βάρος του προσώπου του στον τόπο όπου « υπάρχει » νομικά, δηλαδή στην κατοικία του. Εντούτοις η συνάκριση των σχολίων αυτών αναγνωρίζει ότι αυτή η συλλογιστική οδηγεί στην αναγνώριση του « forum actoris ».

28 — Έτσι, στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ενός γάλλου καλλιτέχνη, ο οποίος είχε δανείσει πίνακές του για μια έκθεση στην Ιταλία και διαμαρτυρόταν για την κατάσταση στην οποία του επιστράφηκαν, το Tribunal de grande instance του Παρισιού δεν δέχτηκε να κρίνει εαυτό αρμόδιο μόνο για το λόγο ότι οι ζημιές διαπιστώθηκαν στο Παρίσι (18 Οκτωβρίου 1978, Vasarely, ο επονομαζόμενος « Yvaral » κατά Caramel και Ratti, *Répertoire de jurisprudence du droit communautaire*, I-5.3-B-10).

29 — *The Civil Jurisdiction and Judgments Act 1982*, 1983, κεφάλαιο 4, σ. 60.

δικονομικού δικαίου, ότι η προτίμηση προς τον τόπο όπου επέρχεται μεταγενέστερα η ζημία οδηγεί στην αποδοχή του «forum actoris»³⁰.

31. Επομένως, ελάχιστη υποστήριξη έχει η λύση η οποία αναγνωρίζει το «forum actoris». Εξάλλου, η ίδια η φύση της αγωγής του εμμέσως ζημιωθέντος αποτελεί λόγο ώστε να είμαστε ακόμα πιο κατηγορηματικοί στον αποκλεισμό της αρμοδιότητας, στην περίπτωση αυτή, του δικαστηρίου της κατοικίας του ζημιωθέντος³¹.

32. Εντούτοις δεν πρέπει να παραλείψω να αναφέρω ότι πρόκειται, στην περίπτωση αυτή, για ένα από τα λεπτότερα και τα πλέον εριζόμενα ζητήματα του δικαίου της ευθύνης: για τη φύση της έμμεσης ζημίας. Πρόκειται άραγε, για να χρησιμοποιήσω την έκφραση ορισμένων σχολιαστών, για ζημία η οποία δεν είναι παρά μόνο «η επίπτωση στον εμμέσως ζημιωθέντα μιας ζημίας την οποία υπέστη ο αρχικώς ζημιωθείς»³² ή, αντίθετα, για αυτόνομη ζημία³³;

33. Κατά τα άλλα το ζήτημα αυτό δεν τίθεται στα πολυάριθμα κράτη μέλη που δεν αναγνωρίζουν δικαίωμα αποκατάστασης στον εμμέσως ζημιωθέντα και αγνοούν, επομένως, την έννοια της έμμεσης ζημίας³⁴.

30 — *Europäisches Zivilprozessrecht, Kommentar zum EuGVÜ*, Hamburg, 1987, άρθρο 5, σημείο 45, ιδίως: «Es spricht viel dafür, den Ort des (weiteren) Schadenseintritts nach erfolgter Rechtgutverletzung für die Zuständigkeitsbegründung nicht ausreichen zu lassen. Denn sonst würde die Deliktzuständigkeit auf Kosten des in Art. 2 verankerten Grundsatzes des Beklagtenwohnsitzes stark ausgedehnt und einem Klägergerichtsstand angenähert.»

31 — Βλέπε, εντούτοις, το σχόλιο του G. Droz στην απόφαση *Mines de potasse d'Alsace*, όπου, καθώς φαίνεται, θεωρεί ως δεδομένο το ότι το «δευτερεύον» θύμα υφίσταται τη ζημία στον τόπο κατοικίας του (όπ.π., σ. 613).

32 — Y. Lambert-Faivre: *Commentaire sous Cass. 2e Civ.*, 27 Ιανουαρίου 1965, D. 1965, 619.

33 — G. Viney: «L'autonomie du droit à réparation de la victime par ricochet par rapport à celui de la victime initiale», D. 1974, *Chronique*, II, σσ. 3 έως 6.

34 — Βλέπε συνέδριο στο *cour d'appel* του Παρισιού, «L'évaluation du préjudice corporel dans les pays de la Communauté», προκαταρκτική έκθεση του A. Dessertine, Οκτώβριος 1988.

34. Έτσι στις Κάτω Χώρες μπορούν να εναγάγουν τον τρίτο υπαίτιο μόνο οι ασφαλιστές και οι οργανισμοί κοινωνικής ασφαλίσεως³⁵, αποκλεισμένων των ιδιωτών.

35. Η Ελλάδα και η Δανία αγνοούν, καθώς φαίνεται, αυτή την έννοια της έμμεσης ζημίας, καθόσον τα νομικά τους συστήματα δεν δέχονται, καταρχήν, το δικαίωμα προς αποκατάσταση της έμμεσης ζημίας, εκτός αν πρόκειται, μερικές φορές, για το Δημόσιο ή τους εργοδότες³³.

36. Κατά το γερμανικό δίκαιο οι εμμέσως ζημιωθέντες δεν μπορούν, κατά κανόνα, να ζητήσουν αποζημίωση³⁶. Αντίθετα, τα άρθρα 844 και 845 του BGB εισάγουν εξαίρεση από την αρχή αυτή αναγνωρίζοντας δικαίωμα προς αποζημίωση, αφενός, στα άτομα ενάντια των οποίων ο αμέσως ζημιωθείς είχε υποχρέωση διατροφής, εκτός αν η υποχρέωση αυτή αναλήφθηκε με σύμβαση, και, αφετέρου, στο άτομα έναντι των οποίων ο αμέσως ζημιωθείς είχε υποχρέωση παροχής βάσει του νόμου.

37. Όσον αφορά το Ηνωμένο Βασίλειο, το άτομο που υπέστη σοβαρό ψυχολογικό σοκ εξαιτίας του θανάτου ή του τραυματισμού μέλους της οικογενείας του, ή ακόμα και προσώπου προς το οποίο δεν συνδέεται με σχέση συγγενείας³⁷, μπορεί μεν να ζητήσει αποζημίωση από τον υπαίτιο του ζημιογόνου γεγονότος, πλην όμως τα δικαστήρια απαιτούν με αυστηρότητα την ύπαρξη σωματικών ή ψυχικών συνεπειών που να μπορούν να διαπιστωθούν αντικειμενικά, ενώ δεν επιδικάζουν αποζημίωση λόγω απλής ψυχικής οδύνης («grief or sorrow») όταν δεν συνοδεύεται

35 — Ziekwet, Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering.

36 — Staudinger, Komm. sub § 844 BGB, σ. 1357: «Das Recht der unerlaubten Handlungen ist von dem Grundsatz beherrscht, daß nur der unmittelbar Verletzte Ansprüche auf Ersatz des daraus entstandenen Schadens hat...». Βλέπε, επίσης, BGB NJW 1979, 1501.

37 — Chadwick v. British Ry. Board (1967), 1 WLR, 912, 914.

από δυνάμενο να διαπιστωθεί σωματικό αντίκτυπο³⁸. Εντούτοις ύστερα από τον Fatal Accidents Act του 1846 και τους νόμους που εκδόθηκαν στη συνέχεια, τα μέλη της οικογένειας μπορούν να ζητήσουν αποζημίωση λόγω του θανάτου του συγγενούς τους, κατ' εξαίρεση της αρχής του Common Law η οποία ορίζει ότι « in a civil court the death of a human being could not be complained of as an injury »³⁹. Πρέπει να προστεθεί ότι, κατά το άρθρο 5 του Fatal Accidents Act του 1976⁴⁰, όλη η ευθύνη για το θάνατο ενός ατόμου βαρύνει κατά ένα μέρος το ίδιο και κατά ένα μέρος έναν τρίτο, η αποζημίωση που μπορεί να επιδικαστεί με βάση τον Fatal Accidents Act πρέπει να μειώνεται αναλόγως⁴¹.

38. Θα εξετάσω τώρα τα δίκαια των κρατών που δέχονται χωρίς περιορισμούς την έννοια της έμμεσης ζημίας.

39. Στο πορτογαλικό δίκαιο, τα άτομα που μπορούσαν να ζητήσουν διατροφή από το θύμα, έχουν δικαίωμα προς αποζημίωση εάν, λόγω του σωματικού τραυματισμού του, το θύμα αυτό δεν μπορεί πλέον να καλύπτει τις ανάγκες τους⁴². Αντίθετα, όσον αφορά τη μη περιουσιακή ζημία, μόνο ο αμέσως ζημιωθείς και οι κληρονόμοι του δικαιούνται αποζημιώ-

38 — J. Paull, στο έργο Schneider v. Eisovitch (1960) 2 QB 430, 441. Hinz v. Berry (1970) 2 QB 40, 42: « In English Law no damages are awarded for grief or sorrow caused by a person's death. No damages are to be given for the worry about the children, or for the financial strain or stress, or the difficulties of adjusting to a new life. Damage are, however, recoverable for nervous shock, or, to put it in medical terms, for any recognisable psychiatric illness caused by the breach of duty by the defendant. » Σημειώνω επίσης, ύστερα από τον Administration of Justice Act του 1982, την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης για το « bereavement » (ψυχική οδύνη που προξενείται λόγω του θανάτου συζύγου ή τέκνου), που καθορίζεται κατ' αποκοπή σε 3 500 λίρες Αγγλίας, βλ. G. Viney και B. Μαρκεζίνη: *La réparation du dommage corporel, essai de comparaison des droits anglais et français*, 1985, σ. 78.

39 — Backer v. Bolton (1808), 1 Camp. 493.

40 — Που τροποποιήθηκε με το άρθρο 3(2) του Administration of Justice Act του 1982.

41 — Επ' αυτού βλ. G. Viney και B. Μαρκεζίνη: *La réparation du dommage corporel, essai de comparaison des droits anglais et français*, 1985, σ. 74 και επόμενες.

42 — Άρθρο 495.3 του αστικού κώδικα (indemnização a terceiros em caso de morte ou lesão corporal).

σεως⁴³. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα άρθρα 494 και 496 του πορτογαλικού αστικού κώδικα ορίζουν ότι το ίδιο πταίσμα του αρχικού θύματος μπορεί να ληφθεί υπόψη σε βάρος των εμμέσων θυμάτων⁴⁴.

40. Στο ιταλικό δίκαιο, το άρθρο 1227 του αστικού κώδικα προβλέπει μείωση της αποζημίωσης « se il fatto colposo del creditore ha concorso a cagionare il danno ». Η επιστήμη είναι διχασμένη επί του ζητήματος αν μπορεί να αντισταχθεί έναντι των εμμέσων θυμάτων το ίδιο πταίσμα του αρχικού θύματος του ζημιολόγου γεγονότος. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το αναφερόμενο στο άρθρο 1227 πταίσμα δεν είναι άλλο παρά εκείνο του αρχικώς ζημιωθέντος και όχι του εμμέσως ζημιωθέντος, το οποίο δεν βαρύνεται με πταίσμα που συνέβαλε στην επέλευση της ζημίας⁴⁵. Άλλοι έχουν αντίθετη γνώμη⁴⁶. Η ίδια η ιταλική νομολογία φαίνεται ότι είναι διχασμένη όσον αφορά την αυτονομία της έμμεσης ζημίας⁴⁷.

41. Στην Ισπανία, αναφορικά με την ίδια την ύπαρξη της έμμεσης ζημίας έχουν εκδοθεί αντίθετες μεταξύ τους δικαστικές αποφάσεις. Πράγματι, ενώ το ποινικό τμήμα του Tribunal Supremo δέχεται τη μεταβίβαση στους κληρονόμους του θύματος των ενδεχομένων δικαιωμάτων προς αποζημίωση, το πρώτο τμήμα του ανωτάτου αυτού δικαστηρίου αναγνωρίζει το δικαίωμα προς αποζημίωση σε όλα τα άτομα που υφίστανται υλική ζημία ή ηθική βλάβη λόγω της στενής συγγένειας προς τον αμέσως

43 — Άρθρο 496.2 (danos não patrimoniais).

44 — Άρθρο 496.3 (danos não patrimoniais).

45 — A. De Cupis: « Il danno », *teoria generale della responsabilità civile*, τόμος 1, σ. 255, « In tema di concorso del fatto colposo del danneggiato », *Foro it.*, 1959, I, 966-967, *Teoria e pratica del diritto civile*, σ. 544 και επόμενες; Forchelli: *Il rapporto di causalità nell' illecito civile*, σ. 151, σημείωση 31.

46 — Andrioli: *Colpa della vittima e risarcimento del danno dovuto ai congiunti iure proprio*, Milan, 1964, Scritti giuridici in memoria di M. Barberio Corsetti, Duni: « Responsabilità da fatti illeciti », *Giust. civ.*, 1966, IV, σ. 57 και επόμενες.

47 — Υπέρ της απόψεως αυτής: Tribunale του Livorno, 12 Δεκεμβρίου 1961, *Giur. it.*, 1962, I, 2, 610, σχόλιο M. Berti. Corte d' appello του Μιλάνου, 28 Νοεμβρίου 1961, *Giust. civ.*, 1962, I, σ. 974. Tribunale του Udine, 12 Απριλίου 1963, *Giur. it.*, 1964, I, 2, 224. Tribunale της Genova, 22 Μαΐου 1974, *Rep. Giur. it.*, 1974, Resp. civ. 127. Κατά: Corte di cassazione, 20 Μαρτίου 1959, *Foro it.*, 1959, I, 966.

ζημιωθέντα, χωρίς να ζητείται να αποδείξουν ότι είναι κληρονόμοι του αποβιώσαντος⁴⁸.

42. Η επιστήμη είναι διχασμένη μεταξύ αυτών των δύο τάσεων της νομολογίας⁴⁹. Το ζήτημα της αυτονομίας της έμμεσης ζημίας και ιδίως το αν μπορεί να ληφθεί υπόψη σε βάρος των εμμέσως ζημιωμένων το ίδιο πταίσμα του αρχικώς ζημιωθέντος παραμένει, καθώς φαίνεται, ανοικτό. Η επιστήμη δίνει ότι προτιμά να λαμβάνεται υπόψη το μερίδιο της ευθύνης που βαρύνει τον υπαίτιο του ζημιογόνου γεγονότος όταν πρόκειται για την αποζημίωση των εμμέσως ζημιωθέντων⁵⁰.

43. Στο Βέλγιο, το ζήτημα της έμμεσης ζημίας έχει δημιουργήσει πολλά ερωτήματα τόσο στην επιστήμη, όσο και στη νομολογία, και έχει οδηγήσει στην έκδοση σειράς αποφάσεων αρχής του *cour de cassation* που έκρινε ότι η έκταση της οφειλόμενης από τον υπαίτιο μιας αδικοπράξιας αποζημιώσεως είναι ανάλογη της βαρύτητας του ίδιου πταίσματος του ζημιωθέντος, προς το οποίο ο ζητών την αποζημίωση συνδεόταν με οικογενειακούς δεσμούς ή δεσμούς οικειότητας. Το εν λόγω ανώτατο δικαστήριο υπογράμμισε ότι η ζημία αυτή αποτελεί βλάβη « η οποία είναι έμμεσο αποτέλεσμα μιας άλλης ή που επέρχεται εξ αντανακλά-

σεως », προκύπτει δε αποκλειστικά βάσει των δεσμών που συνέδεαν τον αρχικώς ζημιωθέντα προς τον αιτούντα την αποζημίωση⁵¹. Η θεωρία, δηλαδή, της αυτονομίας της έμμεσης ζημίας δεν γίνεται δεκτή στο βελγικό δίκαιο.

44. Στο Λουξεμβούργο, το *cour de cassation* δέχτηκε, με απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 1988⁵², ότι μπορεί να ληφθεί υπόψη κατά του τρίτου, ο οποίος έχει την ιδιότητα του εμμέσως ζημιωθέντος, το ίδιο πταίσμα του αμέσως ζημιωθέντος της ζημίας, κρίνοντας ότι « αν και η αγωγή αυτού του τρίτου έχει διαφορετικό αντικείμενο, ακόμα και όταν ο τρίτος είναι συγχρόνως κληρονόμος του θύματος, από το αντικείμενο της αγωγής που θα μπορούσε να ασκήσει το εν λόγω θύμα, εντούτοις πηγάζει από τα ίδια αρχικά πραγματικά περιστατικά θεωρούμενα από κάθε άποψη ». Η απόφαση αυτή έθεσε τέλος σε ορισμένους διαταγμούς της νομολογίας, καθώς από τις σχετικές με το θέμα αυτό αποφάσεις των δικαστηρίων του Λουξεμβούργου φαίνεται ότι η πλειοψηφία τους έκλινε ήδη κατά της αυτονομίας της έμμεσης ζημίας και, κατά συνέπεια, υπέρ της δυνατότητας να λαμβάνεται υπόψη το ίδιο πταίσμα του αμέσως ζημιωθέντος της ζημίας⁵³.

48 — Tribunal Supremo, Sala I, 20 Δεκεμβρίου 1930, 8 Απριλίου 1936, 27 Απριλίου 1953, 9 Ιουνίου 1969, 26 Ιανουαρίου 1972, που αναφέρονται από τους L. Díez-Picazo και A. Gullon: *Sistema de derecho civil*, τόμος II, Μαδρίτη, 1985, σ. 625. Βλέπε, επίσης, R. De Angel Yágüez: *La responsabilidad civil*, Bilbao, 1988, σσ. 317 και 318. L. Díez-Picazo: *Estudios sobre la jurisprudencia civil*, τόμος I, Μαδρίτη, 1979, σ. 123, σ. 296.

49 — Ορισμένοι θεωρούν ότι ο ισπανικός νόμος της 6ης Οκτωβρίου 1980 περί της συμβάσεως ασφαλίσεως καταδικάζει τη νομολογία του πρώτου τμήματος του Tribunal Supremo, καθώς το άρθρο 73 δεν αναγνωρίζει τη δυνατότητα ασκήσεως ευθείας αγωγής κατά τον ασφαλιστή παρά μόνο στον ζημιωθέντα και τους κληρονόμους του (βλέπε για περισσότερες λεπτομέρειες, L. Díez-Picazo και A. Gullon: *Sistema de derecho civil*, τόμος II, Μαδρίτη, 1985, σ. 625).

50 — L. Díez-Picazo: *Estudios sobre la jurisprudencia civil*, όπ. π., σ. 300, αναφέρει: « Así como en el caso de demanda del heredero hay una relación directa conducta-daño (muerte), en el caso de demanda de un no heredero la relación es ya indirecta conducta-muerte-repercusión de la muerte en el actor, lo cual nos debe llevar a valorar decisivamente la participación del agente en el hecho, pues si fue doloso (homicidio) debe responder de todas sus consecuencias (cfr. arts. 1107, 2, del CC y 104 del Código penal), mientras que si fue debido a culpa o negligencia sólo debe responder del daño que sea "consecuencia necesaria" (cfr. 1107, 1°, del CC). »

51 — Απόφαση ολομέλειας, 19 Δεκεμβρίου 1962, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Dumon, *Revue de droit pénal*, 1962, 63, σ. 568· J. T. 1963, σ. 673· RGAR 1963, n° 7105 και 7092, σχόλιο Dalcq. Απόφαση της 17ης Ιουνίου 1963, J. T. 1963, σ. 710, RCJB 1964, 446, σχόλιο Kirkpatrick. Απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 1967, Pas. 1968, 537. Αποφάσεις της 19ης Οκτωβρίου 1976 (Pas. 1977, 213), της 15ης Απριλίου 1980 (Pas. 1004, RGAR 1982, 10499), της 6ης Ιανουαρίου 1981 (RGAR 1983, 10682), της 10ης Φεβρουαρίου 1981 (Pas. 623) και της 14ης Απριλίου 1981 (Pas. 915), αποφάσεις μνημονευόμενες από τον R. André: *La réparation du préjudice corporel*, σ. 301.

52 — 34/88, SNCFL/Gillet, Burg και Trasolux.

53 — Υπέρ της απόψεως αυτής: *cour d'appel*, 18 Φεβρουαρίου 1987, n° 8582· *cour d'appel*, 1η Φεβρουαρίου 1984· *tribunal d'arrondissement* της πόλης του Λουξεμβούργου, 21 Ιουνίου 1972, Pasicrisie L.22, 299· *cour d'appel*, 6 Δεκεμβρίου 1983, M. P. Reckinger· *tribunal d'arrondissement* της πόλης του Λουξεμβούργου, 9 Οκτωβρίου 1984, Baltes/Thinnes· *cour d'appel*, 10 Ιουλίου 1985, n° 8109, *Bulletin St Yves*, n° 65, σ. 50· *cour d'appel*, 5 Ιανουαρίου 1987, n° 7660· *cour d'appel*, 1η Φεβρουαρίου 1985, Pasicrisie 26, 147· *cour d'appel*, 19 Δεκεμβρίου 1984, Pasicrisie 26, 241· *tribunal d'arrondissement* της πόλης του Λουξεμβούργου, 30 Οκτωβρίου 1987, n° 1775/87· *cour d'appel*, 14 Ιουλίου 1987, n° 266/87· *cour d'appel*, 17 Φεβρουαρίου 1989, n° 45/89 U. Κατά: *Tribunal d'arrondissement* του Diekirch, 11 Φεβρουαρίου 1988, n° 50/88· *cour d'appel*, 22 Νοεμβρίου 1984, n° 6347.

45. Στο γαλλικό δίκαιο, μετά από πολλές διαμάχες στην επιστήμη και τη νομολογία, με απόφαση της ολομέλειας της 19ης Ιουνίου 1981 το *cour de cassation* έκρινε ότι, και αν ακόμα η αγωγή του εμμέσως ζημιωθέντος έχει διαφορετικό αντικείμενο από την αγωγή την οποία θα μπορούσε να ασκήσει ο αμέσως ζημιωθείς, « εντούτοις προκύπτει από τα ίδια αρχικά πραγματικά περιστατικά θεωρούμενα από κάθε άποψη »⁵⁴.

46. Σημειώνω λοιπόν ότι, στα κράτη της Κοινοτήτας τα οποία αναγνωρίζουν την έννοια της έμμεσης ζημίας, ποτέ δεν έγινε δεκτή η αυτονομία της ζημίας αυτής σε σχέση με τη βλάβη που υπέστη ο αρχικώς ζημιωθείς — αυτονομία την οποία οι διάδικοι θα μπορούσαν να επικαλεστούν προς δικαιολόγηση της υπάρξεως αυτόνομων βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας.

47. Η γενική φιλοσοφία της Συμβάσεως με οδηγεί να προτείνω την απόρριψη της απόψεως ότι είναι αρμόδιο το δικαστήριο του τόπου όπου ο εμμέσως ζημιωθείς υφίσταται τη ζημία, δηλαδή το δικαστήριο του τόπου κατοικίας του.

48. Πράγματι, αν και η τάση αυτή φαίνεται ελκυστική, διότι ευνοεί τον ζημιωθέντα, πρέπει να παρατηρηθεί ότι, στο γενικό σύστημα της Συμβάσεως, η μέριμνα της αποφυγής του « *forum actoris* » και, συνεπώς, δεδομένου ότι είναι πολύ εύκολη η αλλαγή της κατοικίας, του « *forum shopping* » είναι πολύ πιο αισθητή από την ιδέα της έννοιας προς τον ζημιού-

μενο⁵⁵. Κατά τα λοιπά, η απόφαση *Mines de potasse d'Alsace* βασίζεται ουσιαστικά στην ανάγκη για ορθή απονομή της δικαιοσύνης⁵⁶.

49. Εξάλλου, νομίζω ότι οι δυσμενείς συνέπειες αυτής της λύσεως είναι πολύ σοβαρές για να μπορεί να γίνει δεκτή. Σε περίπτωση πληθώρας εμμέσων θυμάτων θα υφίστανται τόσα αρμόδια δικαστήρια όσοι και τόποι κατοικίας. Ασφαλώς οι αγωγές θα είναι συναφείς, αλλά ακριβώς, όπως παρατηρεί ο Huet, η Σύμβαση των Βρυξελλών « δεν θεωρεί τη συνάφεια ως γενική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας βάσει της οποίας να μπορεί να συγκεντρωθούν σε ένα δικαστήριο οι συναφείς μεταξύ τους αγωγές »⁵⁷. Έτσι, όπως υπογραμμίζει επίσης ο Droz, « το δικαστήριο της κατοικίας ή της παρανόμου πράξεως ή της επελεύσεως μιας

55 — Βλέπε J. M. Bischoff και A. Huet: *Chronique de jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes*, όπ.π., σ. 472, οι οποίοι αναφέρουν τα εξής: « Έστω και αν γίνει δεκτό ότι η τάση της έννοιας προς τον ζημιωθέντα δεν εξέλιπε ποτέ εντελώς από την ειδική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας που θεσπίζεται στο άρθρο 3, σημείο 3 ..., θεμελιώδης κανόνας της Συμβάσεως εξακολουθεί να είναι παρ' όλα αυτά η αρμοδιότητα του *forum rei*. » Βλέπε, επίσης, P. Gothot και D. Holleaux: *La convention de Bruxelles de 27 septembre 1968*, σημείο 89, σ. 50, οι οποίοι παρατηρούν ότι « αν και ορισμένοι, κατά τη διάρκεια της συζητήσεως της υποθέσεως *Mines des potasses d'Alsace* ενώπιον του Δικαστηρίου, θεώρησαν ότι το άρθρο 5, σημείο 3, διαπνέεται από την ιδέα της έννοιας προς το ύψμα ..., η απόφαση δεν αφήνει καλόδα να διαγνώσκει η ύπαρξη αυτής της ιδέας, βασίζεται δε κυρίως στην ανάγκη ορθής απονομής της δικαιοσύνης ». Βλέπε, επίσης, την άποψη του Desantes Real, ο οποίος αναφέρει ότι: « Este objetivo general de protección a la víctima de "policiones transfronterizas" no aparece claramente reflejado ni en la letra ni en el espíritu del artículo 5.3, precepto que, a mi modo de ver, se explica únicamente por consideraciones de buena administración de justicia, "para facilitar la instrucción de la causa por el juez más próximo a los hechos del litigio": nada impide que, por ejemplo, esta parte "débil" perjudicada sea una poderosa multinacional o incluso un Estado », στο βιβλίο *La competencia judicial en la Comunidad europea*, 1986, σ. 297. Αντίθετη άποψη, βλέπε P. Bourrel: *Revue critique de droit international privé*, 1977, σ. 571, ο οποίος θεωρεί ότι το ενδιαφέρον για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης θα οδηγούσε τους συντάκτες της Συμβάσεως, εάν είχε ληφθεί μόνο αυτό υπόψη, να θεσπίσουν σχετικά μία υποχρεωτική και αποκλειστική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας.

56 — Βλέπε εν' αυτού, T. C. Hartley: *Civil Jurisdiction and Judgments*, ο οποίος προβληματίζεται αναφορικά με την ιδέα της έννοιας προς τον ζημιωθέντα και καταλήγει στο εξής: « The two main areas in which this problem is likely to arise are pollution and products liability: in both cases modern opinion tends to favour the plaintiff », 1984, κεφάλαιο 4, σ. 52.

57 — *Journal de droit international*, 1977, σ. 728, σχόλιο στη σ. 733.

54 — *Cour de cassation*, ολομέλεια, 19 Ιουνίου 1981, JCP 1982, n° 19712, έκθεση του conseiller Ponsard.

ζημίας θα αποφεύγει να αναστείλει τη διαδικασία ή να κηρύξει εαυτό αναρμόδιο υπέρ ενός άλλου δικαστηρίου άλλης χώρας, όπου μοναδικό στοιχείο που δικαιολογεί την αρμοδιότητα είναι η ύπαρξη ζημίας την οποία υπέστη ένας τρίτος και που συνδέεται τοπικά μόνο με τη χώρα αυτή»⁵⁸. Επιπλέον, η προβλεπόμενη στο άρθρο 22 της Συμβάσεως ένσταση λόγω συναφείας προϋποθέτει ότι τα επιλαμβανόμενα συναφών υποθέσεων δικαστήρια έχουν συντρέχουσα αρμοδιότητα, οπότε τίθεται το ερώτημα αν η αρμοδιότητα του δικαστηρίου που επελήφθη της υποθέσεως με βάση τον τόπο επελεύσεως της ζημίας περιορίζεται ή όχι στην αποκατάσταση των ζημιών που επήλθαν στην περιφέρειά του. Ορισμένοι συγγραφείς προβληματίστηκαν επ' αυτού⁵⁹. Το λεπτό αυτό πρόβλημα δεν τίθεται σήμερα προς επίλυση ενώπιον του Δικαστηρίου, μπορεί όμως λογικά να λεχθεί ότι ενυπάρχει στη λύση που έγινε δεκτή στην απόφαση *Mines de potasse d'Alsace* και ότι, αργά ή γρήγορα, θα υποβληθεί στο Δικαστήριο⁶⁰.

50. Νομίζω ότι αυτός ο πολλαπλασιασμός των αρμοδίων δικαστηρίων έχει επιπτώσεις και αναφορικά με την άλλη πλευρά της Συμβάσεως, δηλαδή την αναγνώριση και την εκτέλεση των αποφάσεων. Από την άποψη αυτή, η λύση βάσει της οποίας κάθε « δευτε-

ρεύον » θύμα μπορεί να προσφύγει ενώπιον του δικαστηρίου της κατοικίας του ευνοεί τον επιμερισμό των αγωγών και, για το λόγο αυτόν, αυξάνει τους κινδύνους εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων, πράγμα που αποτελεί λόγο μη αναγνωρίσεως ή μη εκτελέσεως βάσει του άρθρου 27, παράγραφος 3, της Συμβάσεως.

51. Εξάλλου, πολλά προβλήματα τα οποία ορισμένοι σχολιαστές θεωρούν ότι προκύπτουν από την απόφαση *Mines de potasse d'Alsace* προέρχονται από το γεγονός ότι οι σχολιαστές αυτοί θεωρούν, εσφαλμένα κατά την άποψή μου⁶¹, ότι η λύση που έγινε δεκτή στην απόφαση αυτή οδηγεί στη δυνατότητα αναγνωρίσεως της αρμοδιότητας του δικαστηρίου στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η κατοικία του θύματος. Η άποψη αυτή, η οποία φαίνεται ότι οφείλεται σε σύγχυση μεταξύ του τόπου επελεύσεως της ζημίας — κατά τη φρασολογία της αποφάσεως του Δικαστηρίου — και του τόπου όπου το θύμα υφίσταται τη ζημία, καταλήγει στο δυσάρεστο αποτέλεσμα ότι έρχεται σε αντίθεση με τη λύση η οποία προτιμάται συνήθως στη νομολογία των δικαστηρίων των κρατών μελών.

52. Επομένως, αυτές οι διαφορετικές απόψεις με οδηγούν στο να θεωρήσω ερμηνευτικά ότι ο τόπος επελεύσεως της ζημίας είναι, για τους εμμέσως ζημιωθέντες, ο τόπος όπου εμφανίστηκε η *αρχική ζημία*, με άλλα λόγια ο τόπος όπου επήλθε η ζημία του αμέσως ζημιωθέντος. Πράγματι, η ανάγκη αποφυγής πολλαπλασιασμού των πιθανών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας, με όλα τα προβλήματα που προαναφέρθηκαν, απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη ως βάση ένα συνδυαζόμενο στοιχείο που να είναι κοινό για όλους τους εμμέσως ζημιωθέντες, δηλαδή είτε ο τόπος του ζημιωγόνου γεγονότος, είτε ο τόπος όπου επήλθε η αρχική ζημία. Αυτή η

58 — Σχόλιο σε απόφαση του « Tribunal de grande instance του Παρισιού », 19 Ιουνίου 1974, *Dalloz Sirey*, 1975, σ. 638. Επί του γενικότερου προβλήματος της συναφείας, καθώς και της εκκρεμοδικίας, βλέπε: F. Pontonio: *Problemi di competenza e di litispendenza nel diritto processuale internazionale con riferimento alla Convenzione di Bruxelles del 27 settembre 1968*, Giuffrè, 1978, τόμος XLIII, n° 6, σ. 811· M. Desantes Real: « La litispendencia internacional: consideraciones sobre su regulacion convencional y futura aplicacion en España », *Justicia*, 1983, no IV, σ. 845· E. Blackburn: « Lis alibi pendens and forum non conveniens in collision actions after the Civil Instruction and Judgments Act 1982 », *Maritime and Commercial Law Quarterly*, 1988, P. W. L. Bogaert: « Ius vigilantibus: tactics of Forum shopping under the EEC Judgments Convention », *European Competition Law Review*, 1988, τόμος 9, άρθρο της συντάξεως του περιοδικού.

59 — H. Gaudemet-Tallon: *Revue critique de droit international privé*, 1983, « Jurisprudence », σ. 670.

60 — Βλέπε επίσης, επ' αυτού, υπέρ του περιορισμού της αρμοδιότητας στις ζημίες που επήλθαν στην περιφέρεια του δικάζοντος δικαστηρίου, G. Droz, *Dalloz Sirey*, 1977, σ. 613 και, υπέρ της γενικής αρμοδιότητας του δικαστηρίου του τόπου όπου το θύμα υφίσταται τη ζημία, P. Bourel: *Revue critique de droit international privé*, 1977, σ. 563.

61 — Βλέπε προαναφερθέντα σχόλια του G. Droz και της H. Gaudemet-Tallon. Όπως έχω ήδη αναφέρει, θεωρώ ότι δεν υπάρχουν στοιχεία στην απόφαση του Δικαστηρίου της 30ής Νοεμβρίου 1976 που να επιτρέπουν τη συναγωγή ενός τέτοιου συμπεράσματος. Έναντι των νομικών προσώπων, μια τέτοια θεώρηση θα κατέληγε στην αναγνώριση της αρμοδιότητας του δικαστηρίου του τόπου στον οποίο βρίσκεται η έδρα τους για κάθε ζήτημα ευθύνης εξ αδικοπραξίας, καθόσον το νομικό πρόσωπο θα μπορεί πάντοτε να ισχυρίζεται ότι εκεί διαπιστώνει τις οικονομικές του απώλειες και ότι, συνεπώς, σ' αυτό τον τόπο υφίσταται τη ζημία του. Είναι περιττό να δειξω πόσο θα αναγνωριζόταν γενικώς το « forum actoris » σε μια τέτοια περίπτωση.

λύση έχει επίσης το πλεονέκτημα ότι δεν ανα-
τρέπει τις γενικά παραδεγεγμένες λύσεις στα
κράτη που δέχονται την έννοια της έμμεσης
ζημίας και τα οποία θεωρούν ότι αυτή η ζημία
δεν είναι αυτόνομη σε σχέση με την άμεση
ζημία. Συναφώς οι Geimer και Schütze παρα-
τηρούν, στο βιβλίο τους περί της ερμηνείας της
Συμβάσεως, ότι τα δικαιώματα αποζημίωσης
των έμμεσως ζημιωθέντων είναι *επικουρικά* σε
σχέση με εκείνα του αρχικώς ζημιωθέντος,
τούτο δε πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την
εφαρμογή των κανόνων καθορισμού της διε-
θνούς δικαιοδοσίας⁶².

53. Εξάλλου, ο τόπος όπου εκδηλώθηκε η
αρχική ζημία έχει συνήθως στενή σχέση με τα

άλλα στοιχεία που συνθέτουν την ευθύνη,
πράγμα το οποίο τις περισσότερες φορές δεν
συμβαίνει με την κατοικία του έμμεσως ζημιω-
θέντος. Ακριβώς η ύπαρξη μιας τέτοιας σχέ-
σεως ήταν ο λόγος για τον οποίο το Δικασ-
τήριο δέχτηκε στην απόφαση *Mines de*
rotasse d'Alsace σωρευτικά τον τόπο του
ζημιογόνου γεγονότος και τον τόπο επελεύ-
σεως της ζημίας⁶³.

54. Τελευταίο και σπουδαιότερο, η λύση αυτή
είναι, νομίζω, πολύ πιο σύμφωνη προς τους
γενικούς στόχους της Συμβάσεως διότι δεν
συμβάλλει στη θέσπιση ενός « *forum actoris* »,
λύσεως που οι συντάκτες της θέλησαν, εκτός
ρητών εξαιρέσεων, να αποκλείσουν.

55. Καταλήγοντας προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

- « 1) Ο κανόνας διεθνούς δικαιοδοσίας ο οποίος παρέχει στον ενάγοντα, για την εφαρ-
μογή του άρθρου 5, σημείο 3, της Συμβάσεως των Βρυξελλών για τη διεθνή δικαιο-
δοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, τη
δυνατότητα επιλογής μεταξύ του δικαστηρίου του τόπου του ζημιογόνου γεγο-
νότος και του τόπου στον οποίο επήλθε η ζημία εφαρμόζεται και στους έμμεσως
ζημιωθέντες.
- 2) Ως τόπος όπου επέρχεται η ζημία αυτών των θυμάτων πρέπει να θεωρηθεί ο τόπος
όπου επέρχεται η ζημία την οποία υπέστη ο αρχικώς ζημιωθείς. »

62 — *Das EWG-Übereinkommen über die gerichtliche Zuständigkeit und die Vollstreckung gerichtlicher Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen*, Systematischer Kommentar von Dr R. Geimer und Prof. Dr R. A. Schütze, München, 1983, XVI σ. 633: « Gleiches gilt für Ersatzansprüche mittelbar Geschädigter. Deren Ansprüche sind akzessorisch zu denen der unmittelbar Geschädigten. Dies wirkt sich auch zuständigkeitsrechtlich aus. »

63 — Σκέψη 17.